

פרויקט דמוקרטיה: נאבקים על כללי המשחק

פרק ראשון: חינוך לזכויות אדם ולדמוקרטיה והחופש האקדמי

את דוח האגודה לזכויות האזרח על התערערות הדמוקרטיה בישראל בחרנו לפתוח בנושא החינוך. חברה דמוקרטית, שבה אזרחים פעילים המחויבים לערכים של זכויות אדם, סובלנות וכיבוד האחר, אינה צומחת יש מאין, ולמערכת החינוך תפקיד חיוני ביצירתה. מערכת החינוך יכולה לסייע להבטחת יציבותה של הדמוקרטיה באמצעות חשיפת התלמידים לערכים אחרים מאלה שהם סופגים בבית ובתקשורת, בהשפעת תרבות הצריכה ובעידודם של בעלי אינטרסים כלכליים. חינוך לערכים דמוקרטיים, החושף את התלמידים למגוון דעות ועמדות, ולימוד מיומנויות של איסוף מידע, ניתוח באופן ביקורתי וחשיבה עצמאית, יכולים לאפשר לתלמידים/ות – ובהמשך לאזרחים/יות – להתמודד באופן מכבד וסובלני עם דעות מגוונות ועם נרטיבים שונים, ולאפשר להם בחירה מושכלת ועצמאית של דרכם ושל עמדותיהם.

בתקופה האחרונה, בד בבד עם התדרדרות הנורמות הדמוקרטיות בישראל בתחומים אחרים, נראה כי החינוך לזכויות אדם ולדמוקרטיה נפגע, ולעתים אף עומד תחת מתקפה. תכנים הקשורים לזכויות אדם, לפלורליזם ולחיים משותפים, שהיו בעבר מקובלים, נתפסים לפתע כ"מסוכנים" ומועמדים בסימן שאלה; ערכים מילטריסטיים מקבלים בולטות בתרבות הבית-ספרית; זכותו של המיעוט הערבי לתרבות ולשפה נפגעת; וחופש הביטוי של מורים ושל חוקרים אקדמאים נמצא בסכנה.

מגמות אלה מטרידות במיוחד על רקע של סקרים ומחקרים, המראים שוב ושוב כי תפיסת הדמוקרטיה בישראל כיום, ובעיקר בקרב צעירים, מתמצה בפן הפורמלי שלה: משטר דמוקרטי הוא משטר שמתקיימות בו בחירות קבועות וחופשיות לבית-הנבחרים. מנגד, קיימת שחיקה חמורה בהבנת הפן המהותי של הדמוקרטיה – שעיקרו ההגנה על זכויות המיעוטים בחברה מפני כוחו של הרוב.¹ כך, למשל, [סקר](#) שבוצע בפברואר 2010 עבור בית-הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב בקרב מאות בני-נוער יהודים וערבים בגילים 15 עד 18, מצביע, לכאורה, על תמיכה של בני הנוער במשטר הדמוקרטי: 80% מכלל הנשאלים (ו-79% מהנשאלים היהודים) ציינו כי יעדיפו דמוקרטיה

¹ כך, למשל, במדדי הדמוקרטיה לשנים 2007 ו-2008 של המכון הישראלי לדמוקרטיה, הסכימו רוב הנשאלים (ב-2007 - 78%, ב-2008 - 83%) עם האמירה הכללית כי "לכל אדם צריכות להיות אותן זכויות, ללא קשר לעמדותיו הפוליטיות"; אולם כשבחנו עורכי הסקר את העמדות כלפי זכויות ספציפיות, הסתבר שהתמיכה בהן פחותה: כך, פחות ממחצית מהנשאלים הסכימו שיש לאפשר לנואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה על מדינת ישראל; רק 54% תמכו בחופש הדת ב-2007 ורק 36% תמכו בו ב-2008; ורק מחצית מהנשאלים (50% ב-2007 ו-56% ב-2008) הכירו בצורך בשוויון זכויות מלא ליהודים ולערבים. ראו: [מדד הדמוקרטיה הישראלית](#), באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שאינם מסכימים עם הנהגתה על פני דיקטטורה שעם הנהגתה הם מסכימים. אולם הנתונים מלמדים שעבור מרבית הצעירים בישראל, הדמוקרטיה מתמצה בהיבט הפורמלי שלה; מנגד, מהות השיטה – קרי זכויות הפרט והמיעוט – לא זוכה להכרה ולהגנה. כך, 46% מהנשאלים היהודים בסקר לא חושבים שיש להעניק לאזרחים הערבים זכויות מלאות; 52% מהם סבורים שאסור לאפשר לערבים להיבחר לכנסת.²

דמוקרטיה אמיתית לא יכולה להתקיים לאורך זמן בלי הגנה על זכויות אדם בכלל, ועל זכויות מיעוטים בפרט.³ שחיקת העמדות הדמוקרטיות פותחת פתח ישיר לפגיעה בזכויות אלה, לתופעות של שנאה, חוסר סובלנות ואלימות, ולערעור על יסודות החברה הדמוקרטית עצמה. כך, בשנים האחרונות הגזענות בישראל מתפשטת, ועמה גוברת הלגיטימציה החברתית שניתנת לה; חופש הביטוי של קבוצות ושל יחידים נפגע, ומתרבות תופעות של דה-לגיטימציה כלפי מי שנתפש כשונה, לרבות מעשי אלימות נגד קבוצות מיעוט, בהן ערבים, עולים, להט"ב (לסביות, הומואים, טרנסג'נדרס וביסקסואלים), חרדים ומהגרי עבודה.⁴

על רקע כל אלה מתגברת, כאמור, חשיבות החינוך לערכי הדמוקרטיה – לזכויות אדם, לסובלנות, לפלורליזם, לחשיבה ביקורתית, לכיבוד האחר. הפרק שלפניכם מתאר את מצב החינוך לדמוקרטיה במערכת החינוך הישראלית במספר תחומים מרכזיים. כמו כן הוא עוסק בהרחבה באיומים על החופש האקדמי בישראל – נושא הנמצא לאחרונה בעין הסערה. בסוף הפרק מופיעות המלצות שגובשו באגודה לזכויות האזרח במטרה לחזק את החינוך לדמוקרטיה. אחרי הכול, התלמידים של היום הם האזרחים של מחר, והם אלה שיעצבו את דמותה של מדינת ישראל בעתיד.

א. אזרחות – לא מספיק

באמצע שנות התשעים מינה שר החינוך דאז ועדה שמטרתה הייתה לפתח תכנית מקיפה להנחלת נושא האזרחות לתלמידי ישראל. הוועדה, שבראשה עמד הפרופסור מרדכי קרמניצר, הגישה כעבור שנה [דוח מפורט](#), תחת הכותרת "להיות אזרחים". "חוסנו ואיכותו של המשטר הדמוקרטי", נכתב שם, "הם כמידת מחויבותם של האזרחים לרעיון הדמוקרטי". ובהמשך: "החינוך לאזרחות חייב להינתן לכל התלמידים במערכת החינוך. חינוך כזה הוא תנאי הכרחי לחיים בדמוקרטיה. לשם הצלחה במשימה, החינוך לאזרחות חייב להתבטא בתהליך מתמשך, לאורך כל שנות הלימודים, בהליך כוללני, ותיאום עם תחומי הלימוד כולם, וזאת נוסף לפיתוח אקלים אזרחי בבתי הספר." על פי דוח קרמניצר, חינוך לערכי הדמוקרטיה המהותית נחשב לליבת החינוך האזרחי בכל מדינה דמוקרטית.

לסיכום הגישה הוועדה שורה של המלצות, שעיקרן הרחבת לימודי האזרחות מהגן ועד לסיום התיכון, ובניית תהליך כלל מערכתי, בשיתוף כל המורים והמנהלים, במטרה להקנות ערכים דמוקרטיים גם מחוץ לשיעורי האזרחות עצמם. בין השאר המליצה הוועדה על יצירת אווירה אזרחית ופלורליסטית

² עוד על הסקר ראו [בידיעה באתר ynet](#). ממצאים דומים עלו גם מ [ממדד הדמוקרטיה 2004](#) של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שעסק בעמדות בני נוער.

³ עוד על הקשר בין זכויות אדם ודמוקרטיה ראו [במבוא](#) לדוח "זכויות האדם בישראל – תמונת מצב 2009".

⁴ עמדנו על כך בהרחבה בדוח "זכויות האדם בישראל – תמונת מצב 2009", שפרסמנו בדצמבר 2009. ראו למשל את [הפרק העוסק בשנאה ובגזענות](#). נחזור לנושא זה בפרקים הבאים של דוח הדמוקרטיה, שיפורסמו באתר זה.

בבתי-הספר, תוך הדגשת הרעיונות של מפגש עם האחר, פתרון מחלוקות באמצעות דיונים ופיתוח חשיבה ביקורתית אצל התלמידים.

ראוי לציין, שמאז הגשת דוח קרמניצר חל שיפור משמעותי בלימודי האזרחות – גם ברמת ההיקף וגם במה שנוגע לתכנים ולדרכי הלימוד. חלק משמעותי מהמלצות הדוח אכן יושם, ועל כך יש לברך. [ממפוי שבוצע בשנים 2007-2008](#) על-ידי משרד החינוך, "יוזמות קרן אברהם", המרכז לטכנולוגיה חינוכית ומכון ון ליר בירושלים עולה בין השאר, כי במשרד החינוך פועלות כשש יחידות, שתפקידן לקדם את נושא החינוך האזרחי⁵ על-ידי פיתוח חומרי הוראה מתאימים, קיום השתלמויות למורים, תקצוב שעות אזרחות ועוד. עוד עולה מן הבדיקה כי כ-75% מן המורים בבתי-הספר העל-יסודיים עברו השתלמויות בתחום החינוך לאזרחות וכי 70% מבתי-הספר במדינה מקיימים פעילויות בנושא, לרבות פעילויות של מעורבות בקהילה, חינוך סביבתי, חינוך לזכויות אדם ולרב-תרבותיות, עידוד ההידברות בין דתיים לחילוניים וחינוך לחיים משותפים בין ערבים ליהודים.

נוסף על כך, מאז שנת הלימודים הקודמת (התשס"ט) [מחויבים כל תלמידי כיתות ט' ללמוד אזרחות בהיקף של שעותיים שבועיות](#), והחל משנת הלימודים האחרונה (התש"ע), [בבתי-הספר כל בוגרי כיתות י"ב בבחינת בגרות באזרחות בהיקף של 2 יחידות לימוד](#).

יחד עם זאת, השיפור הזה רחוק מלהספיק. ראשית, כיוון שמעולם לא יושמו כל ההמלצות: מקצוע האזרחות נלמד במהלך שש כיתות בלבד (שלוש ביסודי, אחת בחטיבה ושתיים בתיכון) ולא ברצף מהגן ועד י"ב, כפי שהמליצה הוועדה. נוסף על כך, בתי-ספר רבים עדיין לא מקיימים פעילויות של חינוך אזרחי, וחסרים מורים בעלי תעודת הוראה באזרחות. כך, למשל, [במפוי](#) שצוין לעיל נמצא, כי 30% מבתי הספר בכל שכבות הגיל אינם מקיימים כל פעילות הקשורה לחינוך אזרחי ולחיים משותפים. בתי ספר רבים אחרים שמדווחים על קיום פעילות לחינוך אזרחי מתייחסים בעצם ל"אזרחות פעילה" – פעילות קהילתית נעדרת הקשר רחב של השתתפות אזרחים בדמוקרטיה. מסכמות החוקרות (עמ' 32): "המפוי מתאר תמונה של פעילות ענפה בתחום החינוך לאזרחות בבתי ספר, אך לעתים פעילות זו אינה מגיעה לכדי עשייה חינוכית של ממש, או שהיא מיושמת בקרב חוג מצומצם של מורים ותלמידים. על פי רוב היא אקראית, קצרת טווח ומנותקת מן ההקשר האזרחי הרחב."

להערכתנו, כ-14 שנים לאחר פרסומו של דוח קרמניצר, החינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם עדיין נתפס במשרד החינוך כמזוהה עם מטה אחד (מטה קרמניצר) ועם מקצוע אחד (אזרחות), ולא כנושא שכל מערכת החינוך מגויסת לקידומו. נוסף על כך, מהצהרות של שר החינוך, ראש המזכירות הפדגוגית ובכירים אחרים במשרד (ראו להלן) עולה הרושם כי חינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם מתרחק מלהיות הליבה של החינוך האזרחי בישראל.

סיבה שניה לצורך להגביר את החינוך לזכויות אדם ולדמוקרטיה היא הנסיגה שחלה בשנים האחרונות באופן שבו בני נוער חווים ומבינים את מהות הדמוקרטיה. נסיגה זו מעידה על כך שגם יישום מלא של המלצות הוועדה אינו מספיק, וכי כיום יש צורך בצעדים רחבים ונמרצים מאלה שעליהם המליצה הוועדה.

⁵ יצוין כי הכוונה לחינוך אזרחי בהקשרו הרחב, הכולל, מלבד חינוך לערכים דמוקרטיים גם נושאים כגון טיפוח מנהיגות, זהות ישראלית ופעילות למען הקהילה.

כבר בשנת 1996 הצביע דוח קרמניצר על הבעייתיות בתפיסת הדמוקרטיה בקרב הציבור. "אצל רוב בני הקבוצות עובדת היותם אזרחים נתפסת ככותרת פורמלית בעיקרה, דלת תכנים, ולא דווקא יוקרתית." נכתב שם. "בחלק מהקבוצות קיימת נטייה חזקה לסגירות קבוצתית, להתעלמות מקבוצות אחרות ולהתייחסות סטראוטיפית ושלילית כלפיהן."

מאז, כל הסימנים – סקרי דעת קהל, מעשי אלימות בקרב צעירים, גילויי גזענות וכו' – מעידים שהמצב רק החמיר. לנוכח זאת, עצירת ההתדרדרות בהכרה בערכי דמוקרטיה ובזכויות אדם מחיבת נקיטת צעדים מהותיים ורחבים יותר מאלה שהוצעו בזמנו. דווקא עכשיו על משרד החינוך להגביר את המאמצים המושקעים בחינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם, בכדי לעצור את המגמות הללו, העלולות להרוס את היסודות הדמוקרטיים במדינה.

ב. אמאלה, זכויות אדם

[חוק חינוך ממלכתי](#) מונה שורה של ערכים שעל פיהם יש לחנך את התלמידים בישראל. בצד הטמעה של ערכים לאומיים-יהודיים, החוק מורה כי חלק ממטרות החינוך הממלכתי הן "לפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת", "לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים", וכן לחנך לחשיבה עצמאית וביקורתית, לצדק חברתי ולהכרה בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל. בכירי משרד החינוך, הגוף האמון על יישום החוק, אף מדגישים לעתים את מחויבותם לערכים אלו, אלא שלעתים מעשיהם אינם עולים בקנה אחד עם מחויבות מוצהרת זו.

בשנה האחרונה במיוחד, נראה כי בכירים במשרד החינוך עושים מאמץ מיוחד כדי להרחיק את המשרד מתכנים הנוגעים לחינוך לדמוקרטיה, לזכויות אדם, לסובלנות ולחופש הביטוי. בין השאר פורסם (הארץ) משרד החינוך הורה [להוריד את לוגו המשרד](#) מאתר "[מכנה משותף](#)", שפותח על ידי "המרכז לטכנולוגיה חינוכית" (מט"ח) וארגון "יוזמות קרן אברהם", והמציע לתלמידים ולמורים חומרי לימוד בנושאי דמוקרטיה וחיים משותפים. לאחר שבמשך שנים התקבלו התכנים של מט"ח על ידי משרד החינוך ללא שינוי, הסרת הלוגו מעוררת את התחושה שהיום תכנים אלה מתקבלים פחות וכי המשרד מבקש שלא להיות מזוהה עימם.

במקרה אחר, במרץ השנה, הורו מפקחות במשרד החינוך [לבטל חלוקת ספרי ילדים שמתארים באיורים את סעיפי הצהרת זכויות האדם של האו"ם](#). ההחלטה על הביטול נומקה בכך שבאחד הציורים נראה לכאורה קצהו של שד נשי. על פי הפרסום (qz-מעריב), נוסף על האיורים לא מצאו חן בעיני המפקחות גם שניים מסעיפי המסמך עצמו – שהוא טקסט חובה בכל מדינה דמוקרטית בעולם: הסעיפים העוסקים בחופש הדת ובזכות למקלט מדיני.

גם מהשטח, מארגוני החברה האזרחית העוסקים בחינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם, עלולות בשנה האחרונה תחושות והתרשמויות שמשו השתנה, וכי הם ניצבים בפני אתגרים שבעבר לא נאלצו להתמודד עמם. הפעילים בארגונים אלה מתארים תחושה גוברת של חוסר לגיטימציה לפעילותם מצד גורמים במערכת החינוך, ואף של מתקפה על החינוך האזרחי ועל החינוך לדמוקרטיה; כמו-כן

הם חשים שיש פחות ופחות מקום בשיח החינוכי לנושאים שהם מבקשים לקדם. הם גם מדווחים על רוסם של שחיקה דרמטית בערכי דמוקרטיה וזכויות אדם כפי שהם באים לידי ביטוי, למשל, על לחות המודעות בבת-הספר, בעבודה עם מורות/ים ובשיחות עם מדריכות/ים ועם רכזות/ים חברתיות/ים. "שוב ושוב אנו שומעים מגורמים במערכת החינוך שצריך להתחיל לדבר על חובות ולהפסיק לדבר על זכויות", אומר שרף חסאן, מנהל מחלקת החינוך באגודה לזכויות האזרח, "יש גם מורים שמכירים בחשיבותו של החינוך לזכויות אדם ולדמוקרטיה אך נמנעים מהכשרות בנושא, שכן ברור להם שלא יזכו להערכה על בקיאות בנושאים אלו, ובוודאי לא על יישומם בכיתות". חסאן גם מתייחס לכך שהצורך בחינוך לערכי דמוקרטיה אינו מודגש על ידי הנהגת משרד החינוך. "אחת ההמלצות של דוח קרמניצר", הוא אומר, "מתייחסת לתפקיד שר החינוך בהובלת תהליך החינוך לדמוקרטיה מהותית. אולם נושא הדמוקרטיה היה שולי ביותר בפעילות הציבורית של שר החינוך ושל יו"ר המזכירות הפדגוגית – בהצהרותיהם ובכנסים הרבים לאנשי חינוך שבהם לקחו חלק. לא במקרה, הנושאים המודגשים על ידי הנהגת משרד החינוך זוכים להתעסקות רבה במיוחד של בתי הספר, והנושאים הקשורים לחינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם נדחקו לשוליים".

נראה כי חלק מהרתיעה שהעיסוק בזכויות אדם ובדמוקרטיה מעורר במערכת החינוך קשור לזיהוי השגוי שנעשה בין נושאים אלה לבין נטייה פוליטית שמאלנית. כך, למשל, בנובמבר 2009 התקיים בוועדת החינוך של הכנסת [דיון](#) בנושא לימודי האזרחות בבת-הספר, ביוזמת "המכון לאסטרטגיה ציונית". בהודעה לעיתונות שפרסמה הוועדה לאחר הדיון הובאו דבריו של היו"ר ח"כ זבולון אורלב (מפד"ל), ולפיהם: "ישנה [הטיה שמאלנית, ליברלית ואוניברסלית](#) בלימודי האזרחות".⁶

יצירת זיקה בין דמוקרטיה וזכויות לבין עמדה פוליטית כזו או אחרת היא מסוכנת, שהרי מעצם מהותה, הדמוקרטיה כוללת את הפלורליזם, את חופש הביטוי ואת ריבוי הדעות בחברה. זאת ועוד, לימודי האזרחות נועדו להקנות לתלמידים ידע בסיסי, הן לגבי מושגים תאורטיים כמו סוגי משטרים, רשויות המדינה, ועקרונות כמו הפרדת רשויות ויחסי אזרח-מדינה, והן לגבי הפן המהותי של הדמוקרטיה, קרי חשיבות ההגנה על זכויות האדם. לימודי יסוד אלה, ורכישת מיומנויות להתמודדות עם מורכבות ועם דילמות, הום בסיס הכרחי לחיים בחברה דמוקרטית. קישור הנושאים הללו לעמדות פוליטיות מציב את החינוך האזרחי במחלוקת ומעמיד סימן שאלה מעורר דאגה לגבי נחיצותו.

ג. חיים משותפים? לא בבית ספרנו!

למרות שישראל היא מדינה קטנה למדי – הן בשטח והן בהיקף האוכלוסייה – היא מתאפיינת, אולי יותר מכל מדינה אחרת, בשורה ארוכה של שסעים חברתיים ומעמדיים ובריבוי של קבוצות מיעוט – ערבים, חרדים, מהגרי עבודה, יוצאי אתיופיה, יוצאי חבר המדינות ועוד. דווקא במציאות מורכבת שכזו ישנה חשיבות מיוחדת לחינוך לסובלנות כלפי האחר, לחיים משותפים, לצדק חברתי ולהגנה על זכויות המיעוט – חינוך שיאפשר למגוון האנושי החי בישראל לחיות בצוותא. אף שאפשר להצביע על צעדים חיוביים שנעשו בהקשר זה, הדרך עדיין ארוכה.

⁶ ראו גם: <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/971/311.html>

כך, ראוי לציין לחיוב את [התבטאויותינו הנחרצות של שר החינוך](#) בזכות קבלת האחר והשונה בחברה, בעקבות הרצח שאירע ב-2009 במועדון הבר-נוער של הקהילה הגאה בתל-אביב. "אני קורא לאנשי ציבור בכל הרמות לומר דברים ברורים, להתייבב נגד ההומופוביה", [אמר סער](#) ביוני השנה באירוע שהתקיים במרכז הקהילה הגאה בתל-אביב. חודשיים אחר כך, בטקס שהתקיים במלאות שנה לרצח, [הודיע סער](#) כי "אנחנו פועלים כדי שאלימות על בסיס ההומופוביה תוכר כאלימות על בסיס שנאת השונה והאחר. תכניות לימוד בנושאים אלה הוקמו בשנה האחרונה". במקרים אחרים [הביע השר סער עמדה נחרצת נגד הגזענות](#), בהקשר של אפליית תלמידים ממוצא אתיופי ו[פעל למען הסדרת מעמדם של ילדים של מהגרי עבודה](#).

אך הצהרות אלה – אמיצות וחשובות ככל שיהיו – אינן מספיקות. מיגור כל סוגי הגזענות בחברה הישראלית מחייב תפיסת עולם דמוקרטית, פתוחה וכוללת, שאינה ניכרת כיום במערכת החינוך. במיוחד דרושה מודעות מוגברת לחשיבות של הכלת מיעוטים בתוך החברה – לכיבוד זכויותיהם ולהכרה אמיתית בזכותם לשונות תרבותית. הדברים הללו נכונים במיוחד במה שנוגע למיעוט הערבי בישראל. בשנים האחרונות הפכו [גזענות, אלימות, וקריאות להתניית זכויות הערבים בנאמנות למדינה](#) לתופעות נפוצות ואף לגיטימיות. התניית זכויותיהם של האזרחים הערבים בנאמנות היא מסר מרכזי של המפלגה השלישית בגודלה בכנסת, ישראל ביתנו, [שזכתה באהדה רבה במיוחד בקרב בני נוער](#).

בתחילת 2009 הוגש לשרת החינוך דאז, פרופ' יולי תמיר, [דוח חשוב](#) בנושא "חינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים בישראל". במושג "שותפות", שעומד בבסיס הדוח, כללו מחבריו: שוויון בין ערבים ויהודים, יחסים חיוביים והוגנים, אחריות משותפת, כבוד הדדי, לגיטימציה לצד השני וחתירה משותפת לשלום.

הדוח, שנכתב על ידי ועדה ציבורית על רקע "עדויות על יחסי ניכור בין היהודים לערבים", המליץ על שורה של צעדים חשובים לרפורמה במערכת החינוך, וזאת במטרה לחזק את החינוך לחיים משותפים בין העמים. בין המלצות הדוח: חינוך לחיים משותפים מגיל הגן ועד סוף התיכון; עידוד מפגשים בין יהודים לערבים; לימוד השפה והתרבות הערביות בבתי-הספר; הקמת בתי-ספר משותפים לשני העמים; ושילוב מורים יהודים בבתי-ספר ערבים, ולהיפך.⁷

אגב, גם אחת ממטרותיו של חוק חינוך ממלכתי היא "להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסיה הערבית ושל קבוצות אוכלוסיה אחרות במדינת ישראל, ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל".

אולם המלצות דוח החינוך לחיים משותפים טרם יושמו, ולא נראה כי ייושמו בעתיד הקרוב. הפעילות המתנהלת כיום במערכת החינוך בתחום זה היא שולית ושטחית, ולא מאפשרת שינוי של המציאות. במסגרת החינוך האזרחי קיימות אמנם תכניות ופעילויות שעוסקות ב"דו-קיום", אולם חינוך לחיים משותפים לא יכול להתמצות בפעילות חד-פעמית או בתכניות קצרות טווח, נקודתיות ושטחיות, ובמשרד החינוך אין כיום תכניות רציניות שמטרתן לקדם חיים משותפים בין ערבים ליהודים.

⁷ על הדוח והמלצותיו ראו גם [ידיעה באתר וואלה](#).

לפיכך, על משרד החינוך לפעול בהקדם ליישום המלצות הדוח לחיים משותפים. מעבר להמלצות אלה, חינוך אמיתי לחיים משותפים דורש תהליך מקיף וארוך טווח, הכולל: חינוך לערכים של דמוקרטיה מהותית, זכויות אדם, סובלנות, קבלת השונה, פלורליזם, והוקעת הגזענות; היכרות עם ההיסטוריה, השפה והתרבות של האחר והכרה בו; יצירת מרחב דמוקרטי במערכת החינוך, שיתאפיין במתן לגיטימציה לשונות ולפלורליזם ובפתיחות לביקורת; שיתוף משמעותי של המיעוט הערבי בקביעת תכני החינוך במדינה בכלל, ובמגזר הערבי בפרט (עוד על כך ראו בהמשך); והשקעת משאבים בקידום השוויון ובסגירת פערים בחינוך.

ד. יותר מדי דמוקרטיה!?

חלק מחברי ועדת החינוך של הכנסת החליטו בשנה האחרונה [לצאת נגד לימודי האזרחות בבת-הספר](#). בנובמבר 2009 התקיים בוועדה דיון בנושא (ראו גם לעיל), ביזמת "המכון לאסטרטגיה ציונית". מדובר במכון מחקר בעל עמדה נחרצת נגד רבים מהתכנים שנלמדים בשיעורי האזרחות. במהלך הדיון קראו חברי הוועדה, בראשות יושב-הראש אורלב, לשנות את לימודי האזרחות, כיוון שלדבריהם, תכנית הלימודים הקיימת מקדשת את הדמוקרטיה על פני הלאום היהודי.

לטענה שתכנית הלימודים היא יותר מדי "דמוקרטית" ופחות מדי "יהודית" אין בסיס עובדתי. ערכים כמו ציונות, יהדות ולאומיות באים לידי ביטוי במקצועות לימוד רבים, כגון היסטוריה ותנ"ך, וכן בפעילויות בלוח השנה הבית-ספרי. כלומר, תוכניות הלימודים הפורמלית והלא-פורמלית והתרבות הבית ספרית מגויסות כולן להעברת הנרטיב הציוני והמסורת היהודית. יתרה מזאת, טענה כזו מצביעה על דיכוטומיה כביכול בין ערכים דמוקרטיים לבין ערכים יהודיים, ועל כן היא מטעה ומזיקה. ערכים יהודיים אינם צריכים לעמוד בסתירה לערכים דמוקרטיים ואוניברסליים; הסתירה נוצרת כאשר תכנים המוגדרים כ"יהדות" או כ"מורשת" משמשים להנחלה של תפיסה אתנוצנטרית, השוללת את מקומו ואת זכויותיו של האחר.

בחודשים האחרונים התקבלו במשרד החינוך מספר החלטות, המעודדות לימוד של תכנים יהודיים וציוניים. בין השאר פורסם (הארץ) במאי השנה כי [משרד החינוך יזם פרויקט של כתיבת פסקים מהתנ"ך](#), והמליץ כי בעת כתיבת הפסקים יחבשו התלמידים כיפה, וכי אם נופלת שגיאה בטקסט יחלו בכתיבתו מחדש. בחודש יוני האחרון הוצג למורים [מקצוע חדש – "מורשת ותרבות ישראל"](#), שבמסגרתו יחויבו תלמידי כיתות ו'-ח' בבת-הספר הממלכתיים ללמוד טקסטים דתיים שלא חויבו ללמוד בעבר; התכנית החדשה מבטלת את האפשרות של בתי-הספר לבחור באופן עצמאי את היצירות שיילמדו ואת מקומן בתוך כלל החומר הנלמד.⁸ בפברואר השנה פורסם (nrg-מעריב) כי הממשלה החליטה, כי נוסף על תלמידי בתי הספר [יחויבו גם התלמידים במוסדות להשכלה גבוהה](#) להשתתף בשיעורים בנושא "מורשת העם והמפעל הציוני"; החובה תחול על כלל התלמידים, בלי קשר לדתם, להשקפותיהם או לתחום הלימודים שבו בחרו, וזאת במסגרת גיוס כולל ל"שיקום והעצמת תשתיות המורשת הלאומית".

⁸ ראו גם [ידיעה באתר וואלה](#).

לגיטימי שתכנית הלימודים תכלול תכנים לאומיים ויהודיים, כמו היסטוריה של עם ישראל ותנ"ך, אולם נראה כי דמוקרטיה וזכויות אדם נתפסות כנושא שיש להעבירו במסגרת מקצוע אחד, ולא כחומר שצריך להיות משולב בכל מקצוע ובכל פעילות, ושכל המשרד מגויס לו; זאת לעומת ההעדפה המוחלטת והעידוד הפעיל שלימודי הלאום והיהדות זוכים להם. כמו ערכים אחרים שמשרד החינוך בוחר לקדם, גם ערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם צריכים לקבל ביטוי בדרכים רבות ומגוונות בתוך מערכת החינוך, הן כחלק אינטגרלי מכל מקצועות הלימוד והן בתכנית הלימודים הלא-פורמלית ובתרבות הבית-ספרית. נוסף על כך, חשוב להתייחס לתפיסה הבעייתית, שעל פיה חינוך לזכויות אדם עומד בסתירה לחינוך לערכים אחרים, כמו יהדות ומסורת. חשוב לגעת בסוגיה מורכבת זו, וליזום דיונים פתוחים בבתי-הספר על הקשר שבין שייכות וזהות מקומית לבין כיבוד הערכים האוניברסליים של זכויות האדם.

ה. לקבלת המפקד, יעברו התלמידים ל"הקשב"

התרבות המיליטריסטית נוכחת בציבוריות הישראלית, ובתוך כך במערכת החינוך, למן קום המדינה. גלויה וסמויה, היא מצויה בתוכנית הלימודים, בחגים, בטקסים, בסמלים, וגם פיזית בביקורים של אנשי צבא בכיתות. ובכל זאת, לאחרונה אנו עדים לגל של יוזמות מטעם משרד החינוך, שהוא בבחינת עליית מדרגה משמעותית בחיזוק הערכים המיליטריסטיים בבתי-ספר ובקרב בני הנוער. מה שמדאיג לא פחות הוא שהתהליך הזה מתרחש בלי שיתלווה אליו דיון ציבורי מעמיק על מהות הפרויקטים, מטרותיהם והשלכותיהם על החינוך, החברה והדמוקרטיה בישראל.

בשנה האחרונה יזם משרד החינוך, בשיתוף צה"ל, תוכנית שמטרתה [להגדיל את המוטיבציה לשירות צבאי בקרב תלמידי התיכונים](#). בנובמבר 2009 נערך בוועדת החינוך בכנסת דיון בנושא "עידוד הגיוס לצה"ל במוסדות חינוך"; [שר החינוך הכריז](#): "נקיים מאמץ מרוכז בבתי ספר בהם שיעור הגיוס נמוך ונשקיע בהם מאמצים מיוחדים לעידוד הגיוס לצה"ל". בתחילת 2010 החלה התכנית לפעול במאות בתי-ספר בארץ; במסגרתה [נשלחים למוסדות הלימוד מאות קצינים וחיילים](#) כדי להיפגש עם מורים והורים ולרתום אותם לפעילות שעיקרה הגדלת שיעורי הגיוס, בדגש על היחידות הקרביות. חלק חשוב בתכנית הוא הכוונה לפרסם את שיעורי הגיוס [ולתגמל בתי ספר שבקרב הבוגרים שלהם יירשמו אחוזי גיוס גבוהים במיוחד](#).

עליית המדרגה בחיזוק הערכים המיליטריסטיים בבתי-הספר באה לידי ביטוי גם בתגובות המערכת נגד מנהלים המתנגדים לתכניות אלה ומבקרים אותן. כך במקרה של זאב דגני, מנהל הגימנסיה הרצליה, [שהודיע כי יסרב להשתתף](#) בתכנית המשרד להכנסת קציני צה"ל לבית-הספר. "הרעיון שהצבא יחנך את המורים הוא הטלת ספק גדול בעבודה שעושים המורים", [אמר דגני](#), ובהמשך: "אינני נגד הצבא, אלא נגד טשטוש הגבולות, כשקצינים באים ומלמדים את המורים כיצד לחנך". דגני, שסיפר כי מאז הסירוב הוא [מקבל מכתבי איום](#), אף הוזמן לשיבה של ועדת החינוך בכנסת, שעסקה בנושא ["גבולות חופש הביטוי של אנשי חינוך"](#).

אם כבר מתאפשרת כניסת חיילי צה"ל לתיכונים, מן הראוי היה שבד בבד ייחשפו התלמידים גם לדעות אחרות ויזכו ליהנות משיח ביקורתי מורכב ורב-פנים בנושא הצבא והגיוס. שר החינוך [אסר](#)

[השנה על בתי הספר להכניס לכיתות נציגות של הארגון "פרופיל חדש"](#), המתנגד למיליטריזם במערכת החינוך וקורא לשירות אזרחי אלטרנטיבי. כך, משרד החינוך נותן לנציגי צה"ל ולעמדותיו דריסת רגל משמעותית בבתי-הספר, ובאותה עת מונע מן התלמידים לשמוע ולהיחשף לדעות אחרות, המבקרות ערכים מיליטריסטיים.

דוגמה להפנמה של ערכי המיליטריזם במערכת החינוך ניתן היה למצוא השנה בתיכון אלון ברמת השרון. שם [סירבה ההנהלה](#) לאפשר ל"פורום המשפחות השכולות" – ארגון ישראלי-פלסטיני המקדם הבנה בין העמים – לקיים פעילות בבית-הספר. לדברי תלמידים, ההתנגדות קשורה לחשש שקיים בבית-הספר, כי פעילות שכזו תפגע בשיעור גיוס הבוגרים לצה"ל.

לא פחות מבעיית הגיוס לצה"ל, ראוי ששר החינוך יטרד מהפופולריות הגואה של גזענות, אלימות ושיח חסר סובלנות בקרב בני הנוער, שסכנתה אינה פחותה מכל איום אחר. צה"ל יכול לפעול להכנת צעירים לצבא ולהכשרת חיילים באמצעות מסגרות רבות אחרות, הקיימות מחוץ למערכת החינוך; מערכת החינוך במדינה דמוקרטית צריכה לחנך לסובלנות, לנכונות לדיאלוג עם מי שמבטאים עמדות שונות, לפלורליזם, לחשיבה ביקורתית, להכרה בערכים של שוויון וחירות – כדי להוציא מתוכה בוגרים חושבים, אכפתיים ומחויבים לזכויות אדם ולדמוקרטיה.

ו. בלי נכבה

20% מאזרחי המדינה ושיעור אף גבוה יותר מתלמידיה, הם ערבים. עבורם, עצמאותה של מדינת ישראל כרוכה לבלי הפרד באסונו של העם הפלסטיני – [הנכבה](#) (בערבית: אסון או מכה). עובדות רבות שקשורות לאירועים שהתרחשו בארץ ב-1948 הן מזה שנים נושא לוויכוח בין היסטוריונים ואחרים, ובאופן טבעי נוצרו סביבן פרשנויות המציגות לפחות שני נרטיבים עיקריים – ישראלי ופלסטיני. אולם כך או אחרת, סיפור הנכבה הוא מרכיב מרכזי בהוויה של חלק גדול מאוכלוסיית המדינה, ולא ניתן להתכחש להיותו אירוע טראומטי, מכונן ומעצב עבורה.

בשנתיים האחרונות הכריזה ממשלת ישראל מלחמה על הנכבה. "[הדבר הראשון שנעשה זה להוציא את הנכבה](#)", הצהיר בנימין נתניהו לפני תחילת שנת הלימודים ב-2008 בהתייחסו לתכניות הלימודים. במאי 2009 תמכה הממשלה בתיקון לחוק יום העצמאות, תיקון שזכה לכינוי "חוק הנכבה". על-פי הנוסח שאושר בקריאה טרומית, יאסר על כל גוף הנתמך על-ידי המדינה לממן פעילות שיש בה משום ציון הנכבה. לקראת תחילת שנת הלימודים הנוכחית, החליט שר החינוך גדעון סער [להוציא כל אזכור לאירועי הנכבה מספרי הלימוד במגזר הערבי](#). לגבי ספר היסטוריה למגזר היהודי, שהביא את שני הנרטיבים זה לצד זה ובעבר כבר אושר על-ידי משרד החינוך, [הוחלט כי יעבור בדיקה מחודשת](#).

גם כאן, כמו במקרים אחרים, מלווים הצעדים הרשמיים באווירה של הפחדה ודה-לגיטימציה כלפי כל מי שמבקש לעסוק בנושא הנכבה, ולו ברמה ההיסטורית של הכרת הנרטיב הפלסטיני. כך לדוגמה, לאחר שמשרד החינוך הורה למפעילי אתר "מכנה משותף" של מט"ח להסיר ממנו את סמל

המשרד, הוחלט בלחץ של גורמים מן הימין, על פי הפרסומים (הארץ), [להוריד מאתר אחר של מט"ח](#) חומר העוסק בפליטים הפלסטינים, "כצעד מונע".

לאיסור על ציון הנכבה משמעות חמורה. זכותם של האזרחים הפלסטינים, לרבות התלמידים שבהם, ללמוד את ההיסטוריה שלהם, ולבטא את זהותם ואת זיכרונם הקולקטיבי. ציון הנכבה אינו מאיים על ביטחון מדינת ישראל או על תושביה, אלא מבטא זכות יסוד לגיטימית של כל אדם, קבוצה או עם להביע את כאבם על מה שנתפס בעיניהם כאסון. בעיני האזרחים הערבים יש בצעדים אלה משום אי-הכרה ממלכתית וביטול של הנרטיב המכונן שלהם, דבר שמחליש אף יותר את תחושת ההשתייכות שלהם למדינה שהם חיים בה. עבור התלמידים היהודים, החלטות אלה מייצגות שלילה של זהות האחר, ומונעות מהם היכרות עם סיפורו של העם הפלסטיני. עבור כולנו – יהודים וערבים – זו פגיעה באפשרות להגיע להבנה הדדית, להכרה ולדו-קיום. בהקשר זה מעניין לציין שכבר יש מחקרים ראשוניים, המראים כי לבני נוער יהודים ישראלים יש את היכולת להתמודד עם הנרטיבים ולהכיל אותם, כמו גם מוטיבציה גדולה להכיר את האחר.⁹

בשנים האחרונות עולה מקרב הציבור הערבי בישראל הדרישה להקמת מזכירות פדגוגית נפרדת לחינוך הערבי, מתוך הכרה בהיותם של האזרחים הערבים בישראל מיעוט לאומי ותרבותי.¹⁰ זאת על-פי דוגמת החינוך החרדי והחינוך הממלכתי-דתי, המבטאת את ההכרה בכך שמגזרים ייחודיים זכאים למידה מסוימת של אוטונומיה בקביעת תכני הלימוד. הנושא אף נדון בוועדת החינוך של הכנסת בתחילת 2008. [בהודעה שפרסמה הוועדה לאחר הדין](#) הובאו דבריו של יו"ר הוועדה דאז, ח"כ הרב מיכאל מלכיאור: "התחושה היא שבמציאות, מתאפשרת יותר ויותר עצמאות לזרמים שונים – עד שזה מגיע לערבים. כשמגיעים אליהם, במשרד אומרים: 'עד כאן. החינוך צריך להיות ממלכתי ומאוחד'. להבנתי, צריך לתת ביטוי מיבני לרצון הגדול של הציבור הערבי לבטא את הזהות שלו ולגבשה." מחויבות לערכים של שוויון ושל כיבוד המיעוט הייתה צריכה להוביל את משרד החינוך לבחון ברצינות ובחיוב יוזמה זו, שיכולה לקדם באופן משמעותי את מעמד החינוך הערבי ואת השוויון המהותי של התלמידים הערבים בישראל.

ז. פגיעה בחופש האקדמי ובחופש הביטוי בבתי-ספר ובאוניברסיטאות

העשייה האקדמית – לימוד, הוראה, כתיבה ומחקר – מבוססת על החופש האקדמי, על החופש לחשוב, ללמד ולבטא רעיונות שונים, גם אם הם רחוקים מלהיות פופולריים. בלי זה לא תיתכן

⁹ ראו: נגה עיני אלחדף ודן בר-און ז"ל, הבדלים בתפיסת הנרטיב הישראלי והנרטיב הפלסטיני של 1948 בקרב בני נוער יהודים ישראלים – התמודדות עם לימוד היסטוריה דו נרטיבי (עתיד להתפרסם ב"עיונים בחינוך"). וכן: נגה עיני אלחדף, ללמוד את הנרטיב ההיסטורי של האחר – תגובות בני נוער יהודים ישראלים לנרטיבים ההיסטוריים – ישראל ופלסטיני – של 1948. עבודת תזה לקבלת MA, המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון, 2008.

¹⁰ ראו למשל ניירות עמדה שהוגשו במסגרת פרויקט "השסע היהודי-ערבי" במכון הישראלי לדמוקרטיה: ח'אלד אבו-עסבה, [הקמת מנהל עצמאי ואוטונומי למערכת החינוך הערבי בישראל](#); האלה אספניולי, [אוטונומיה תרבותית לחינוך הערבי](#).

אקדמיה, בלי זה לא יהיו מחשבה חופשית, מדע, פילוסופיה וגם לא פרסי נובל. מהות המחקר האקדמי, והדרך להתקדמות מדעית, היא הטלת ספק וערעור על הנחות יסוד; זוהי אחת הסיבות לכך שרעיונות מדעיים חדשניים מעוררים פעמים רבות התנגדות וביקורת, אך זו גם הסיבה שחשוב כל כך לאפשר את ביטויים.

מאז ומתמיד ביטאו אנשי אקדמיה דעות שלא נעמו, בלשון המעטה, לאוזניהם של אנשים רבים. אלא שבשנה האחרונה החופש האקדמי של מרצים ושל אנשי חינוך עומד תחת מתקפה נמרצת של בעלי תפקידים ציבוריים ושל ארגונים פוליטיים.

באוגוסט 2009 פרסם ד"ר ניב גורדון, ראש המחלקה לפוליטיקה ולממשל באוניברסיטת בן-גוריון, מאמר-דעה בעיתון לוס אנג'לס טיימס. במאמר קרא ד"ר גורדון לקהילייה הבינלאומית [להטיל חרם על ישראל](#) כדי ללחוץ עליה לסיים את הכיבוש – עמדה ששותפים לה אנשי אקדמיה אחרים. במחאה על המאמר, פנה הקונסול הכללי של ישראל בלוס אנג'לס לנשיאת אוניברסיטת בן-גוריון במכתב בוטה; האוניברסיטה הצטרפה לגינוי וטענה כי ד"ר גורדון חרג מגבולות החופש האקדמי שלו.

מאז כאילו נפרצו כל הסכרים ביחס לחופש הביטוי של אנשי חינוך בכלל, ושל אנשי אקדמיה בפרט. בין השאר, [תקף לאחרונה השר משה \(בוגי\) יעלון אנשי אקדמיה](#) שהביעו דעות שאינן תואמות את דעתו, והאשים אותם שהתגייסו למערכה נגד מדינת ישראל. גם שר החינוך עצמו הצטרף למתקפה [והודיע כי יפעל נגד מרצים שקוראים לחרם אקדמי על ישראל](#). בתגובה, [פרסמו 542 מרצים ביולי השנה עצומה שמזהירה את שר החינוך מפני פגיעה בחופש האקדמי שלהם ושל חבריהם](#). "על מנת שתהיה איכותית וראויה", נכתב בעצומה, "טוב למערכת ההשכלה הגבוהה הישראלית שיבוטאו בה גם דעות שאינן נוחות לכולם, שתישמע בה ביקורת חברתית ופוליטית, ושיתקיימו בה מחקר והוראה ביקורתיים ואף שנויים במחלוקת." שר החינוך, כך נראה, [לא משתכנע](#).

בכתבה שפורסמה בדצמבר 2009 בעיתון העיר¹¹ תוארה פעילותו של הארגון Israel academia monitor, המגיש מדי שנה בשנה לחבר הנאמנים של האוניברסיטאות השונות דוח המתעד פעילות של "אנשי אקדמיה שרוצים להרוס את מדינת ישראל" – כפי שהם תוארו על-ידי עורכת האתר של הארגון – "אקדמאים שקוראים בכנסים בעולם לחרם נגד ישראל, או אקדמאים שמשתפים פעולה עם ארגונים פרו-ערביים כמו עדאלה ובצלם". אנשי אקדמיה שרואינו לכתבה סיפרו על אווירה של השתקה ושל רדיפה.

בסוף 2009 דרשה פרקליטות המדינה מד"ר דוד בוקעי [שיחזור בו מאמירות שאמר לכאורה בגנות ערבים](#) וכי יחתום על הצהרה ובה יתחייב שלא לחזור בעתיד על אמירות כאלה – אף כי הוא מכחיש שאמר את הדברים, ולא הוכח מעולם שהדברים אכן נאמרו על-ידו. באירוע אחר, מיהרה לאחרונה אוניברסיטת בן-גוריון [להדיח מרצה שהביע דעה נגד הומואים](#). על אף התבטאויותיו הפוגעניות, האגודה לזכויות האזרח התייצבה לצידו של המרצה, וטענה כי חופש אקדמי משמעו גם חופש להתבטא באופן מקומם, ובוודאי כאשר מדובר בהבעת דעה. ועדת ההוראה יכולה לדרוש מהמרצה להבהיר כי מדובר בדעתו האישית, וחובתה לדאוג שהמרצה לא יטעה את הסטודנטים בכל הנוגע לתפיסות המחקריות והאתיות הקיימות, אולם פיטורי המרצה בשל כך הם פסולים.

¹¹ שי גרינברג ונטע אחיטוב, **שנואים**, העיר, 11.12.09.

המתקפה על החופש האקדמי הגיעה גם לוועדת החינוך של הכנסת. בעקבות דוח שנכתב בתנועת "אם תרצו", קיימה הוועדה [דיון בנושא "הדרת דעות ציוניות באקדמיה"](#). בדיון ניתנה במה נרחבת לחברי התנועה, בעוד שלמשתתפים שביקשו להביע עמדות אחרות [כמעט שלא ניתן פתחון פה](#). המשתתפים אף לא זכו לקרוא את הדוח לפני התכנסות הוועדה. בדיון תקפו הדוברים את התכנים שנלמדים במוסדות ההשכלה הגבוהה והועלה הרעיון להגביר את הפיקוח על המרצים. בהמשך לדיון ולדוח [הודיע גם שר החינוך שיבדוק את תלונות התנועה](#) על דעותיהם של מרצים ועל תכני הלימוד. בקרוב מתעתד המכון לאסטרטגיה ציונית (שתקף את לימודי האזרחות בבתי הספר, כפי שתואר לעיל) לפרסם [דוח הטוען כי קיימת "הטיה פוסט-ציונית"](#) במחלקות לסוציולוגיה באוניברסיטאות בארץ. גם במקרה הזה, כמו בדוח של "אם תרצו", התכנים הנלמדים באוניברסיטאות לא נבחנים על פי קריטריונים אקדמיים¹² – כגון איכות המחקר, חדשנותו ומקוריותו – אלא על פי קריטריונים פוליטיים: ארגון בעל אג'נדה פוליטית מובהקת מבקש לפגוע בחופש האקדמי של חוקרים, שתפיסותיהם אינן עולות בקנה אחד עם אלה שהוא מבקש לקדם.

המתקפה על החופש האקדמי הגיעה לשיא עם [האיום של תנועת "אם תרצו" על נשיאת אוניברסיטת בן גוריון](#), כי התנועה תפעל לעצירת תרומות לאוניברסיטה אם לא תתוקן ה"הטיה האנטי-ציונית" בהרכב הסגל ובתוכן הסיליבוסים במחלקה לפוליטיקה ולממשל באוניברסיטה. נשיאת האוניברסיטה לא נבהלה מהאיום, וראשי המוסדות להשכלה גבוהה [מיהרו להתייצב לצידה](#). הניסיון הבוטה של "אם תרצו" להכפיף תכנים אקדמיים לסדר יום פוליטי מטריד במיוחד לנוכח הקשרים האפשריים של תנועה זו עם הממסד השלטוני. כך, נחשף באתר כלכליסט כי [המימון העיקרי של התנועה מגיע באמצעות הסוכנות היהודית](#); ונשיא אוניברסיטת תל אביב [התייחס](#) (הארץ) ל"דלת הפתוחה של אנשי 'אם תרצו' לדרג הפוליטי בישראל".

גם חופש הביטוי של הסטודנטים נפגע. במקרה אחד [ביטלה](#) הנהלת אוניברסיטת חיפה, בתמיכת אגודת הסטודנטים, קיום הפגנה של חלק מהתלמידים שנועדה לציין שנה למבצע עופרת יצוקה. במקרה דומה, אף הוא באוניברסיטת חיפה, [אסרה](#) האוניברסיטה על קיום הפגנה שביקשה למחות נגד אירועי המשט מטרוריה לרצועת עזה. במקרה אחר [נטען נגד אוניברסיטת תל אביב](#) (nrg) (מעריב), כי מנעה מכתב תחנת הרדיו האזורית של יהודה ושומרון לסקר כנס שערכה בנושא הנכבה.

בפגישה שנערכה לאחרונה עם ארגוני זכויות אדם, ובהם האגודה לזכויות האזרח, העלו סטודנטים ערבים מאוניברסיטת חיפה טענות על מדיניות האוניברסיטה כלפי הפעילות הפוליטית והחברתית שהם יוזמים. לטענת הסטודנטים, ברוב המקרים לא ניתנים אישורים לפעילויות (בין אם מדובר בהפגנה, הרצאה, פתיחת דוכן או חלוקת כרזים), אישורים שניתנו מבעוד מועד מבוטלים ברגע האחרון, והנימוקים, אם ישנם, אינם סבירים. כן הם טוענים כי לעיתים הפגנות מפוזרות בכוח, וסטודנטים שארגנו אותן מוזמנים לוועדת משמעת. בתגובה למכתבים ששלח בחודשים האחרונים ארגון עדאלה לאוניברסיטת חיפה בעניין חופש הביטוי של סטודנטים, טוענת האוניברסיטה כי פעילות ציבורית היא משנית ליעדיה העיקריים, שהם הוראה ומחקר; וכי היא מאפשרת פעילות ציבורית ענפה בתחומה, בהתאם לדיון ולנהלי האוניברסיטה.

¹² ראו למשל [מאמר](#) מאת גיא גרוסמן ורמי קפלן, באתר "הארץ", המתייחס לדוח של "אם תרצו".

חופש הביטוי של מורים בבתי-הספר עלה לדין בישיבה של ועדת החינוך של הכנסת בחודש יוני האחרון. לישיבה, שעסקה ב"גבולות חופש הביטוי של אנשי חינוך", הוזמנו מנהל גימנסיה הרצליה ד"ר זאב דגני, שמתח ביקורת על הכנסת קצינים לבתי הספר בתכנית לעידוד גיוס ליחידות קרביות, ורם כהן, מנהל עירוני א' מת"א, [שדיבר עם תלמידיו על הכיבוש](#); כהן אף זכה לביקורת של בכירי משרד החינוך [וזומן לביורו](#). חופש הביטוי במוסדות חינוך הוא סוגיה כבדת משקל וראויה לדין, אך הזמנת שני המנהלים הללו בלבד לוועדה מעוררת חשש של ניסיון לדה-לגיטימציה לעמדות פוליטיות וחברתיות מסוימות; כך למשל נראה, כי לוועדת החינוך בכנסת אין בעיה עם ציונו בבתי-הספר של ["יום גוש קטיף"](#), הנותן ביטוי לעמדות פוליטיות מובהקות, באישורו של משרד החינוך.

מכל המקרים שפורטו לעיל עולה תחושה קשה של השתקה ושל פגיעה קשה בחופש האקדמי של מורים ושל מרצים – חופש שהוא תנאי הכרחי ללימודים גבוהים במדינה דמוקרטית. על פי הפרסומים (הארץ), אפילו במשרד החינוך עצמו נשמעה לאחרונה הדעה, כי ["היום אין נכונות להקשיב לדעות אשר לא מתיישרות עם הקו הרשמי"](#) וכי ["יש פקידים שמפחדים להביע את דעתם המקצועית, ומתיישרים לפי הוראות בכירי המשרד, כדי לשרוד"](#).

במרץ השנה היה סער הנואם המרכזי בכנס של תנועת "אם תרצו" – גוף שמערער באופן כוחני ואנטי-דמוקרטי על הלגיטימיות של כל עמדה השונה מהנרטיב הציוני המסוים שאותו הוא מקדם. "אני מעריך מאוד את הפעילות הזאת", [אמר השר למשתתפי הכנס](#). "אני חושב שיחד עם קבוצות נוספות שפועלות היום בגילאים הצעירים זה מעורר תקווה גדולה (...)" זה בוודאי נדרש ביתר שאת בקמפוסים שלנו.

כאדם פוליטי, כמובן שזכותו וחובתו של שר החינוך להשמיע את דעותיו. יחד עם זאת, בתמיכה הגורפת שהוא מעניק לגוף כמו "אם תרצו", שהכריז לאחרונה מלחמה על ארגוני זכויות האדם והפועל לדה-לגיטימציה שיטתית שלהם – יש יותר מטעם לפגם, והיא עומדת בסתירה מוחלטת לערכים של פלורליזם, ריבוי דעות וחופש ביטוי.

ח. המלצות האגודה בעניין חינוך לזכויות אדם ולדמוקרטיה

על משרד החינוך להפסיק להתעלם מהנסיגה במעמדם של הערכים הדמוקרטיים בחברה בכלל ובקרב בני נוער בפרט. יש להטמיע ערכים אלה במערכת החינוך לרמותיה השונות ולזרמיה השונים, כך שיחלחלו לתכניות הלימודים בכל המקצועות, וכל מורה בישראל יראה בעצמו מחנך לדמוקרטיה. לשם כך יש צורך בבניית תכנית רחבה ומקיפה ובמתן עדיפות גבוהה לנושא, לרבות הגדלת התקציבים המיועדים לחינוך דמוקרטי – תכנית שביכולתה להפוך את המגמות המדאיגות שעלו בפרק זה. בפרט:

- על משרד החינוך ועל העומדים בראשו לאמץ את תפיסת העולם הדמוקרטית שמציע דוח קרמניצר. יש להמשיך וליישם את המלצות הדוח, לא רק בהיקף שעות הלימוד, אלא בעיקר בתחום התכנים (דמוקרטיה מהותית, ביקורת ואקטיביזם) ודרכי הלמידה, כמו גם בתחום התרבות הבית-ספרית ושעת המחנך. יש לבנות תכניות לימודים במקצועות

השונים – ולא רק באזרחות – באופן שיקדם חינוך לערכים דמוקרטיים, ולהכשיר מורים במקצועות השונים בחינוך לערכים אלה.

- על שר החינוך ובכירי משרדו להתייבב לצד החינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם, תוך הימנעות מפעולות ומהצהרות שפוגעות בלגיטימציה של חינוך ביקורתי, הומניסטי ודמוקרטי. יש ליצור אווירה המעודדת בת-ספר ואנשי חינוך להתגייס לנושא.

- על משרד החינוך להציב את החינוך לחיים משותפים כיעד מרכזי למערכת החינוך בישראל, ולפעול בהקדם ליישום המלצות הדוח לחיים משותפים. יש לקדם חינוך לסובלנות, לקבלת השונה, לפלורליזם ולהוקעת הגזענות, וכן לקדם הכרה באחר והיכרות עם שפתו, תרבותו וההיסטוריה שלו.

- חינוך לדמוקרטיה גם מחייב דמוקרטיזציה של החינוך, כלומר הפנמה ויישום בפועל של ערכי הדמוקרטיה בתוך המערכת: יצירת אווירה דמוקרטית, פלורליסטית ואזרחית בבת-ספר, כך שהתלמידים יוכלו להתנסות באופן יום-יומי בהתנהלות דמוקרטית; מתן לגיטימציה לשונות, לפלורליזם ולתפיסות עולם אחרות; פתיחות לביקורת; מתן חופש ביטוי רחב יותר למחנכים; וקיום דיונים פתוחים בבת-הספר בסוגיות שנמצאות על סדר היום הציבורי ונתונות במחלוקת ציבורית.

- יש להקצות לחינוך לדמוקרטיה ולזכויות אדם מקום משמעותי בהכשרת מורים בישראל – מהגן ועד לתיכון. נוסף על כך יש לבנות מערך של ליווי והשתלמויות ולפתח כלים חינוכיים, שיאפשרו לאנשי החינוך להתמודד עם תופעות הגזענות והשנאה בחברה ועם הנסיגה בערכים דמוקרטיים, ויעודדו אותם לממש את תפקידם כמחנכים לערכי דמוקרטיה וזכויות אדם.

- יש לשמור על עצמאותם של המוסדות האקדמיים ולוודא כי גורמים פוליטיים לא יוכלו להלך אימים על ראשיהן ולפגוע בחופש הביטוי של חוקרים ושל מרצים. על שר החינוך, המכהן בתוקף תפקידו זה כיו"ר המועצה להשכלה גבוהה, להתייבב באופן ברור ונחרץ להגנת ערכי הפלורליזם והחופש האקדמי.